

MÜCÂHİD B. CEBR VE MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN'IN TEFSİRLERİNİN KAYNAK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of Mujâhid b. Jabr and Muqâtil b. Sulaymân's Commentaries in Terms
of Source

Mehmet ALTUNTAŞ

Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim
Dalı, Yozgat, Türkiye.

*Assoc. Prof., Yozgat Bozok University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences Department
of Tafsir, Yozgat, Turkey.*

mehmet.altuntas@yobu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3702-2126

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 06 Eylül / September 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 03 Ekim / October 2023

Yayın Tarihi / Published: 31 Aralık / December 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2023

Cilt / Volume: 24 Sayfa / Pages: 205-226

Atrf / Citation: Altuntaş, Mehmet. "Mücâhid b. Cebr ve Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsirlerinin Kaynak Açısından Değerlendirilmesi [Evaluation of Mujâhid b. Jabr and Muqâtil b. Sulaymân's Commentaries in Terms of Source]". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]* 24 (Aralık / December 2023): 205-226

<https://doi.org/10.51553/bozifder.1356306>

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Mehmet ALTUNTAŞ**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

İslâm ilimlerinde bilginin kaynağı son derece önemlidir. Öyle ki konu, dünyevî ve uhrevî sonuçları olan hukukî bir meseledir. Günümüzde intihal konusunda yapılan çalışmalar bu konunun önemini hala koruduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, özünde ilim adamının ortaya koyduğu emeğe gösterilen saygının bir gereğidir. Kur'ân'ın yorumlanması söz konusu olduğunda bilginin kime ait olduğunun ifade edilmesi öteden beri üzerinde hassasiyetle durulan konuların başında gelmektedir. İlk tefsîr kaynaklarıyla beraber hadis, fıkıh, kelâm, İslâm tarihi eserlerine bakıldığında müfessir, muhaddis, fıkıhçı, kelâmcı ve tarihçilerin bu konuya özel bir önem verdikleri ve bilgiyi senediyle birlikte eserlerine kaydettikleri görülmektedir. Hatta ilk dönemlerde şahsi görüşlere dayanarak yapılan tefsirler hoş görülmemiş bu sebeple ilk müfessirlerin eserleri genel olarak sahâbe ve tâbi'inden gelen rivâyetlerden oluşmuştur. Hicrî ikinci asrın başlarında bilginin senedle beraber aktarılması bir gelenek haline gelmesine rağmen Mukâtil b. Süleymân, tefsîrinde çoğunlukla kullandığı bilginin kaynağına işaret etmemiştir. Buna karşın öğrencileri tarafından derlenen Mücâhid b. Cebr'in tefsîrinde bilgi, hadisler ve sahâbe görüşleri kullanılarak senediyle beraber verilmiştir. Bu çalışmada Mücâhid b. Cebr ve Mukâtil b. Süleymân'ın eserleri Taberî özelinde kaynak açısından ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsîr, Kur'ân, Mücâhid b. Cebr, Mukâtil b. Süleymân, Yorum.

Abstract

In Islamic sciences, the source of knowledge is an extremely important issue, and therewithal, it is a legal issue with earthly and otherworldly consequences. Today's plagiarism studies reveal that this issue still maintains its importance. This situation is essentially a requirement of respect for the efforts put in by scientists. When it comes to the interpretation of the Qur'ân, expressing who the information belongs to is one of the issues that have been emphasized sensitively for a long time. When we look at the hadith, fiqh, kalam and Islamic history works along with the first tafsîr sources, it is seen that commentators, muhaddis, jurists, mutakallimûn and historians gave special importance to this subject and recorded the information in their works together with its document/sanad. In fact, in the early periods, interpretations based on personal opinions were not tolerated, and for this reason, the works of the first commentators generally consisted of narrations from companions and followers. Although it became a tradition to convey information with a document/sanad in the early second century after Hijrah, Muqâtil b. Sulaymân did not indicate the source of the information he mostly used in his commentary. On the other hand, in the tafsîr of Mujâhid b. Jabr compiled by his students, the information was given together with its document/sanad using hadiths and the opinions of the companions. In this study, the works of Mujâhid b. Jabr and Muqâtil b. Sulaymân's works will be discussed in terms of sources, specifically Tabarî.

Keywords: Tafsîr, Qur'ân, Mujâhid b. Jabr, Muqâtil b. Sulaymân, Commentary.

Giriş

S-n-d kökü sözlüklerde dayanmak, dayandırmak, yaslamak, yaslanmak, desteklemek, bir haberi veya sözü ilk söyleyen kişiye nispet etmek

gibi manalara gelmektedir.¹ Terim olarak sünûd kökünden türeyen isnâd, özel anlamda Hz. Peygamber'in hadîslerini, genel olarak bir sözü lafzıyla beraber sırasıyla ilgili râvi/râvilerin adlarını zikrederek ilk söyleyenine nispet etme manasında kullanılmaktadır.²

İslâm dîninin ana kaynaklarından birinin hadîs olduğu dikkate alındığında hadîsler bağlamında bilginin kaynağının başta itikat olmak üzere amelî, hukukî, dünyevî ve uhrevî sonuçları bulunmaktadır. Bu yüzden sahâbe ve muhaddisler bilginin kaynağına aşırı derecede önem vermişlerdir. Nitekim Hz. 'Ömer'in, bazı sahâbîlere, naklettikleri hadîsi kimden duyduklarını sorup bunu başkalarının da duyup duymadığını araştırmaması,³ Hz. 'Alî'nin ise birinin kendisine bir hadîs naklettiğinde bunu Hz. Peygamber'den duyduğuna dair o kişiye yemin ettirmesi⁴ sahâbenin bilginin kaynağına gösterdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır.⁵ Ayrıca Müslim (öl. 261/875), İbn Sîrîn'den (öl. 110/729) hadîs ilminin dinle özdeşleştirildiğini ve hadîsin/dînin kimden alındığına

¹ Ebû 'Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. 'Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. 'Abdulhamîd Hindâvî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003), "snd", 2/283; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî, *Cemheratu'l-luğa*, thk. Remzî Munîr Be'albekî (Beirut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1987), "snd", 2/649; Ebû'l-Kâsım İsmâ'il b. 'Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî, *el-Muhît fi'l-luğa*, thk. eş-Şeyh Muhammed Hasan Âli Yâsîn (Beirut: 'Âlemu'l-Kütüb, 1994), "snd", 8/285; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1979), "snd", 3/105; Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr (Beirut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1987), "snd", 2/489; Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâ'il ed-Darîr el-Mürsî, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, thk. 'Abdulhamîd Hindâvî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2000), "snd", 8/453; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğâ*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998) "snd", 1/477; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. 'Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-'Arab*, thk. 'Abdullâh 'Aliyyu'l-Kebîr vd., (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), "snd", 3/2114; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, thk. Mektebetü Tahkiği't-Turâs fî Müesseseti'r-Risâle (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 2005), "snd", 290; Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. 'Abdirrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, thk. 'Abdussettâr Ahmed Ferrâc vd., (Kuveyt: Matba'atu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1965), "snd", 8/215-216.

² İbn Düreyd, "snd", 2/649; İbn Fâris, "snd", 3/105; Cevherî, "snd", 2/489; Zemahşerî, "snd", 1/477; İbn Manzûr, "snd", 3/2114; Fîrûzâbâdî, "snd", 290; Zebîdî, "snd", 8/217.

³ Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen* (İstanbul: Dâru Sahnûn - Çağrı Yayınları, 1992), "İsti'zân", 3 (No. 2690).

⁴ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen* (İstanbul: Dâru Sahnûn - Çağrı Yayınları, 1992), "Vitr", 26 (No.1521).

⁵ Raşit Küçük, "İsnad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/155.

bakılmasını, bir başka ifadeyle güvenilir kişiler dışındaki kimselerden hadîs rivâyetinde bulunulmaması gerektiğini nakletmektedir.⁶ Yine İbn Sîrîn, fitne öncesi dönemlerde isnâdın pek sorulmadığını ancak fitne olayları vuku bulunca Ehl-i sünnete mensup kişilerin hadîslerini kabul edip bidat ehlinin hadîslerini reddettiklerini ifade etmektedir.⁷ Isnâdın hadîs kitaplarındaki kullanımını hicrî birinci asrın sonunda gelenek haline gelip yaygınlaşınca İslâm dîninin bir rüknü olarak kabul edilmiş ve böylece diğer bilim dallarında da kullanımına özen gösterilmiştir.⁸

Muhaddisler tarafından üzerinde önemle durulan bu hususun tefsîr ilminde de aynı şekilde önemsendiği görülmektedir. Nitekim Mücâhid b. Cebr'in (öl. 103/721) öğrencileri⁹ tarafından kaleme alındığı düşünülen *Tefsîru Mücâhid* adlı eserde âyetlerin açıklamalarına dair verilen bilgilerin senedle beraber aktarıldığı ve başta Mücâhid b. Cebr'in hocası İbn 'Abbâs'ın (öl. 68/687-88)¹⁰ yanında Hz. 'Alî (öl. 40/661),¹¹ Hz. 'Âişe (öl. 58/678),¹² Ebû Hüreyre (öl. 58/678),¹³ İbn Mes'ûd (öl. 32/652-53),¹⁴ Berâ' b. 'Âzib (öl. 71/690 [?]),¹⁵ Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12),¹⁶ Ebû Sa'îd el-Hudrî (öl. 74/693-94),¹⁷ Mu'âz b. Cebel (öl. 17/638),¹⁸ Ebû Mûsâ el-

⁶ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları - Dâru Sahnûn, 1992), "Mukaddime", 5.

⁷ Müslim, "Mukaddime", 5.

⁸ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, çev. Recep Çetintaş (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 59-60.

⁹ Nitekim Yunus 88 ve başka âyetlerde Mücâhid'den sonra vefât eden Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'nin (öl. 108/726 [?]) görüşlerine yer verilmesi bu tefsîrin Mücâhid'in öğrencileri tarafından yazıldığı görüşünü desteklemektedir. Bk. Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekki el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed 'Abduselâm Ebu'n-Nîl (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1989), 2/296, 320; 3/383, 4/440; 8/748, 756, 760.

¹⁰ Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/213, 220, 222, 226, 246, 267-268, 271, 275-276; 2/292, 305-306, 329, 346, 353; 3/395-396, 402, 408, 412; 4/457, 465, 467, 474, 476, 479, 498; 5/516, 528, 535, 545, 554, 557; 6/569, 573, 589, 600, 616-617, 625; 7/645-646, 668-669, 673, 679, 686, 692, 696; 8/703-704, 715, 723, 726-727, 729-730, 734, 737, 743, 755-758, 762.

¹¹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 2/294; 4/475; 6/623; 7/637, 651, 684, 691; 8/708, 717, 730, 746.

¹² Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 4/486, 491; 5/550; 6/604, 626; 8/714, 716, 756.

¹³ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 2/313, 317; 3/411; 4/467; 5/552; 7/647, 695; 8/722, 731.

¹⁴ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/21, 254; 2/330; 3/424; 4/475; 5/510, 555; 6/625-626; 7/665, 691; 8/716, 730, 743, 753-755.

¹⁵ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 3/403; 4/455; 7/689.

¹⁶ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 3/411; 6/622, 626; 8/756.

¹⁷ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 6/571; 7/666, 669.

¹⁸ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 5/544.

Eş'arî (öl. 42/662-63),¹⁹ 'Abdullâh b. 'Ömer (öl. 73/693),²⁰ 'Abdullâh b. 'Amr b. el-'Âs (öl. 65/684-85)²¹ gibi sahâbîlerden alıntı yapıldığı görülmektedir. Buna karşın Mukâtil b. Süleymân'ın (öl. 150/767), Mücâhid b. Cebr'den yaklaşık yarım asır sonra yazdığı *et-Tefsîrü'l-kebir* ve *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* adlarıyla bilinen eserinde kullandığı hadislerin senedlerini bazen verip²² bazen vermediği²³ görülmektedir. Bu durum isnâdın kullanımının hicrî ikinci asrın ortalarında tefsîr alanında tam oturmadığını veya bunun Mukâtil'in tercihi olduğunu göstermektedir. Ancak hicrî ikinci asrın başında Mücâhid b. Cebr'in ve hicrî ikinci asrın ortalarında Süfyân es-Sevrî'nin (öl. 161/778) *Tefsîru's-Sevrî* adlı eserindeki sened kullanımını dikkate alındığında bu iki müfessir arasında tefsîr yazan Mukâtil'in eserinde bazı yerlerde senede yer vermemesi ve kullandığı bilgilerin kaynağına atıfta bulunmaması bunun onun bir tercihi olduğunu göstermektedir. Çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde iki müfessirin bazı görüşlerine yer verilecektir. Bu konuda Taberî'nin iki müfessirin kullandığı rivâyetlerin senedleri hakkındaki tespitleri takdire şayandır. Taberî'nin bu önemli tespitlerinin bir kısmı çalışmamızın metninde, bir kısmı da dipnot bölümünde yer almaktadır.

1. Hurûf-u Mukattaa'

Âlimler, öteden beri hurûf-u mukattaa' konusunda farklı görüşleri sürmüş ve bu harfleri değişik şekillerde tefsîr etmişlerdir.²⁴ Günümüzde de bu konuda fikir birliği bulunmamaktadır. Nitekim Sait Şimşek ve Süleyman Ateş bu harfleri Kur'ân'ın i'cazını ortaya koyma

¹⁹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/255; 7/649, 672.

²⁰ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 2/322; 8/756.

²¹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 4/474; 6/622; 7/650, 675-676; 8/711.

²² Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdi el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferîd (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 1/24, 55; 3/503.

²³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/348. Mukâtil'in hadis ve kelâmî görüşleri için bk. Orhan Yılmaz, "Mukâtil b. Süleymân'ın Hadis Anlayışı", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Bozifder)* 14/14 (Aralık 2018), 335-361; Mehmet Tözluyurt, "Mukâtil b. Süleymân'ın Zeydi Ve Mürcii Oluşu Meselesi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Bozifder)* 14/14 (Aralık 2018), 275-299.

²⁴ Bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu vd., (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010), 1/27-30.

ve önceki ilâhî kitaplara işaret etme şeklinde açıklamıştır.²⁵ Mücâhid b. Cebr, İbn ‘Abbâs’tan nakille Meryem sûresinin başındaki كِهَمِصْ harflerinden ك’in Yüce Allah’ın كَرِيمِ, هَادِ’nin هَادِ’nin حَكِيمِ, ع’nin عَلِيمِ ve ص’in صَادِقِ isimlerine işaret ettiğini söylerken;²⁶ Mukâtil b. Süleymân herhangi birine atıfta bulunmadan bu harflerin Yüce Allah’ın كَافِ, هَادِ, عَالِمِ ve صَادِقِ isimlerine delâlet ettiğini ifade etmiştir.²⁷ Her iki müfessirin açıklamaları dikkate alındığında Mukâtil’in هَادِ, عَالِمِ ve صَادِقِ isimleri konusundaki yorumunun Mücâhid b. Cebr’in yorumuyla aynı olduğu ve Taberî’nin belirttiğine göre bunun İbn ‘Abbâs’a dayandığı görülmektedir.²⁸ Diğer taraftan her iki müfessir, Tâhâ sûresinin başındaki طه harflerinin Süryânîcede يَ رَجُلٌ “ey adam” anlamına geldiğini söylemektedir.²⁹ Ancak Taberî (öl. 310/923) ve Mâverdî’nin (öl. 450/1058) belirttiğine göre bu görüş iki müfessire ait olmayıp İbn ‘Abbâs’a dayanmaktadır.³⁰ Bununla beraber her iki müfessir Kalem 1. âyetteki و hakkında da benzer açıklamalarda bulunmuşlardır. Mücâhid, İbn ‘Abbâs’tan nakille bu harfi divit ve balık, Mukâtil ise yerin en altındaki denizde bulunan balık şeklinde açıklamıştır.³¹

2. Müteşâbihât Konusu

Hurûf-u mukattaa‘ gibi müteşâbihât konusu da âlimlerin uzlaşmadığı ve farklı görüşlerin serdedildiği konuların başında gelmektedir. Bununla beraber Mücâhid b. Cebr’in, Âl-i ‘İmrân sûresi 6. âyetteki “müteşâbihât” ifadesini يُصَدِّقُ بَعْضُهُ بَعْضًا “âyetlerin birbirini tasdik etmesi/

²⁵ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 1/97; M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 1/23.

²⁶ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 4/453.

²⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/306.

²⁸ Bk. Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu’l-beyân*, thk. Sıdkı Cemil el-Attâr (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2001), 9/5776-5778.

²⁹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 4/460 (bk. birinci dipnot); Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/324.

³⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 9/5878; Ebü’l-Hasen ‘Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, thk. es-Seyyid b. ‘Abdülmaksûd b. ‘Abdurrahîm (Beyrut: Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, 2012), 3/392. Taberî, İbn ‘Abbâs’ın طه harflerinin Süryânîcede olduğu gibi Nebâtî dilinde de “ey adam” manasına geldiğini söylediğini belirtmektedir. Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 9/5878.

³¹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 7/668; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/387.

desteklemesi” şeklinde açıklaması oldukça sade ve anlaşılır görünmektedir.³² Buna karşın Mukâtil b. Süleymân herhangi birisine atıf yapmadan “müteşâbihât’ın” ebced hesabına göre Yahudilerin Hz. Muhammed’in ümmetinin ne kadar yaşayacağını ifade eden الم, المص, المر, الر harfleri olduğunu söylemektedir.³³ Mukâtil’in bu görüşü Mücâhid b. Cebr’in görüşünden oldukça farklıdır. Diğer taraftan Mücâhid b. Cebr, Zümer 23. âyetteki “müteşâbihen” kelimesini فِي الْقُرْآنِ كُلِّهِ şeklinde açıklarken;³⁴ Mukâtil bu ifadeyi يُشْبِهُ بَعْضُهُ بَعْضًا cümlesiyle izah etmiştir.³⁵ Her iki müfessirin görüşü, âyetin tamamı dikkate alındığında âyetler arasında tezat bulunmadığı, âyetlerin birbirini açıklayıp bazen aynı bazen de benzer ifadelerle tekrar edildiği noktalarında birleştiği görülmektedir.

3. Âyetlerin Muhâtapları, Kelime ve Terkiplerin Açıklanması

Mücâhid b. Cebr ve Mukâtil b. Süleymân’ın, âyetlerin muhâtaplarının kimler olduğuna, kelime ve terkiplerin ne manaya geldiğine dair açıklamalarına bakıldığında pek çok yerde aynı ve benzer³⁶ izahlar yaptıkları görülmektedir. Buna rağmen her iki müfessirin birbirinden farklı yorumları da bulunmaktadır.³⁷ Nitekim Mücâhid b. Cebr, Bakara

³² Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/248.

³³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/31, 157-158.

³⁴ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 6/578 (bk. üçüncü dipnot).

³⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/131. Mukâtil’in bu görüşü Sa’id b. Cübeyr, Katâde ve Süddî’nin görüşüyle benzerlik arz etmektedir. Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 12/7423.

³⁶ Mücâhid, Rûm 46. âyetteki “rahmet” kelimesini damla anlamına gelen مَطْرُ ile; Mukâtil bu kelimeyi yağmur anlamına gelen مَطَرُ kelimesi ile açıklamıştır. Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 5/540; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/14.

³⁷ Mücâhid, Rûm 4. âyetteki “bid” kelimesinin 3-10 arasındaki sayılar için; Mukâtil bu kelimenin 5 veya 7-9 arasındaki sayılar için kullanıldığını söylemektedir. Mücâhid, Sâffât 101. âyetteki “biğulâmin halîm” ve Zâriyât 28. âyetteki “biğulâmin ‘alîm” tabirini Hz. İsmâ’il; Mukâtil, Hz. İshâk şeklinde açıklamıştır. Bununla beraber Mücâhid, İbn ‘Abbâs’tan nakille kurbanı konu edilen kişinin Hz. İshâk olduğunu söylemektedir. Mücâhid, Sâffât 48. âyet bağlamında ailesi ve kavmi arasında adalete hükmettiği için Zülkifl adını alan kişinin nebî olmadığını söylerken, Mukâtil onun da nebî olduğunu; Mücâhid, Tûr 1. âyetteki “tûr” kelimesinin Süryânicede dağ, Mukâtil ise Nebârîcede dağ; Mücâhid, Nâzi’ât 1-3. âyetlerdeki “nâzi’ât”, “nâşidât” ve “sâbihât” kelimelerinin yıldız; Mukâtil bu kelimeleri ölüm meleği/Azrâ’il; Mücâhid Fecr 3. âyetteki “şef” kelimesini Kurban bayramının birinci günü ve Yüce Allah’ın yarattığı her şey, “vetr”i ‘Arefe günü ve tek olan Yüce Allah; Mukâtil ise “şef” kelimesini Hz. Adem ve Havvâ, “vetr”i ise Yüce Allah şeklinde açıklamıştır. Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 5/538; 6/569, 576, 619, 622; 8/701, 726; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/5, 104, 121, 278, 282, 445, 481. “Vetr” kelimesine verilen manalar için bk. Ali Binol, *Kur’ân-ı Kerîm’in İcâzı* (İstanbul: Kitap

sûresinin ilk dört âyetinin mü'minlerin, sonraki iki âyetinin kâfirlerin ve sonraki on üç âyetinin ise Medîne veya Ehl-i kitâp ayrımı yapmadan, münâfikların özelliklerinden bahsettiğini söylemektedir.³⁸ Mukâtil ise ilk iki âyetin muhâcir ve ensârla, sonraki iki âyetin müşrik Araplarla, sonraki on üç âyetin ise Ehl-i kitâp münâfiklarıyla ilgili olduğunu belirtmektedir.³⁹ Bu bağlamda Mücâhid Bakara 14. âyetteki “şeyâtîn” kelimesini münâfik ve müşriklerle ilişkilendirerek *أَصْحَابُهُمُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُشْرِكِينَ* şeklinde;⁴⁰ Mukâtil ise bu kelimeyi Ehl-i kitâpla ilişkilendirerek *رُؤْسَاءُ الْيَهُودِ* ifadesiyle açıklamıştır.⁴¹ Mâverdî, İbn Mes'ûd'un (öl. 32/652-53) “şeyâtîn” kelimesiyle Yahudilerin, İbn 'Abbâs'ın ise küfür konusunda önde gidenlerin kastedildiğini söylediğini nakletmektedir.⁴² Mücâhid, Bakara 142. âyetteki “süfehâ” kelimesini Yahudiler; Mukâtil ise Mekte müşrikleri şeklinde açıklamıştır.⁴³ Yine Mücâhid, Âl-i 'İmrân 118. âyetteki “Kendi dışınızdakileri sırdaş edinmeyin” ifadelerinin Medîne münâfiklarıyla; Mukâtil ise Yahudilerle ilgili olduğunu söylemektedir.⁴⁴ Yine Mücâhid, Hz. 'Ömer'den (öl. 23/644) nakille Nisâ 51. âyetteki “cibt” ile sihrin, “tâğût” ile şeytânın;⁴⁵ Mukâtil ise herhangi birine atıf yapmadan “cibt” ile Yahudi Huyey b. Ahtab'ın, “tâğût” ile Ka'b b. el-Eşref'in kastedildiğini söylemektedir.⁴⁶ Taberî'nin bildirdiğine göre Mukâtil'in bu açıklaması İbn 'Abbâs'a dayanmaktadır.⁴⁷ Yine her iki

³⁸ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/195.

³⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/31.

⁴⁰ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/196.

⁴¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/34. Bu görüş İbn 'Abbâs'a aittir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/173.

⁴² Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/76.

⁴³ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/215; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/83.

⁴⁴ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/258; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/188. Mukâtil'in bu görüşü Muhammed b. Ebî Muhammed'e aittir. Bk. Ebû Muhammed 'Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419), 3/743. Âyetlerin muhâtapları için ayrıca bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/276, 283; 2/322; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/229, 233, 348.

⁴⁵ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/284.

⁴⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/234.

⁴⁷ *Dâbirâs. Cümriylab*, 2022/297499.

müfessirin Nisâ 60. âyetteki “tâğût” kelimesini Yahudi Ka'b b. el-Eşref⁴⁸ şeklinde açıkladıkları ve bu görüşün de İbn ‘Abbâs’a dayandığı görülmektedir.⁴⁹ Birinci örnekte görüldüğü üzere Mücâhid’in atıfta bulunarak Hz. ‘Ömer’in, Mukâtil’in atıfta bulunmadan İbn ‘Abbâs’ın, ikinci örnekte ise her iki müfessirin İbn ‘Abbâs’ın görüşünü tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

Mücâhid b. Cebr ve Mukâtil b. Süleymân’ın bazı kelimeleri izah ederken mürâdifleriyle bazen de aynı kelimeyle izah ettikleri görülmektedir. Bu konuda her iki müfessirin eserinde pek çok örnek bulunmaktadır. Biz Bakara, Nisâ ve Mâide sûrelerinden bazı örnekler vermekle yetineceğiz. Mücâhid, Bakara 25. âyetteki “ezvâcun mutahheratun” ifadesini *طَهْرَانَ مِنَ الْحَيْضِ وَالْغَائِطِ وَالْبَوْلِ وَالْبُرَاقِ وَالْتَّخَامَةِ وَالْمَيْيِّ وَالْوَلْدِ* şeklinde açıklarken;⁵⁰ Mukâtil bu terkibi *مُطَهَّرَةٌ مِنَ الْحَيْضِ وَالْغَائِطِ وَالْبَوْلِ وَالْأَفْدَارِ كُلِّهَا* ifadeleriyle tefsir etmiştir.⁵¹

Günümüzde Yüce Allah’ın Bakara 31. âyette Hz. Âdem’i yaratıp ona mahlûkâtın isimlerini öğretmesi “yetenek” kavramıyla ilişkilendirilerek anlatılmasına karşın⁵² Mücâhid b. Cebr ve Mukâtil b. Süleymân bunun vahiy yoluyla gerçekleştiğini söylemektedir. Mücâhid âyeti *مَا خَلَقَ اللَّهُ كُلَّهُ* şeklinde izah ederken;⁵³ Mukâtil tüm canlıları kapsayacak bir şekilde *حَشَرَ حَشَرَ الطَّيْرِ وَالذَّوَابِّ وَهَوَامِّ الْأَرْضِ كُلِّهَا* cümlesiyle izah etmiştir.⁵⁴ Mücâhid, Bakara 68. âyetdeki yarım anlamına geldiğini söylediği “avân” kelimesini *الْعَوَانُ*: *بِالْعَوَانِ بَيْنَ الْكَبِيرَةِ وَالشَّابَّةِ* şeklinde açıklamıştır.⁵⁵ Mukâtil ise *بِالْعَوَانِ بَيْنَ الْكَبِيرَةِ وَالشَّابَّةِ*; *الْبَصْفُ: لَا كَبِيرَةٌ وَلَا صَغِيرَةٌ* tür.⁵⁶ Her iki müfessir Bakara 180. âyetdeki “hayr” kelimesini mal;⁵⁷ 187.

⁴⁸ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/285; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/238.

⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/2537.

⁵⁰ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/198.

⁵¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/38. Atâ b. Ebî Rebâh’a ait benzer görüş için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/234.

⁵² Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, 1/59.

⁵³ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/199.

⁵⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/41. Bu görüş İbn ‘Abbâs’ın *عَلَّمَهُ إِسْمَ كُلِّ شَيْءٍ* görüşüyle benzerlik arz etmektedir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/283.

⁵⁵ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/206.

⁵⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/56. Mücâhid ve Mukâtil’in bu açıklaması İbn ‘Abbâs’ın görüşüyle benzerlik arz etmektedir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/444.

⁵⁷ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/220; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/95. İbn ‘Abbâs’a ait bu görüş için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/885.

âyetteki “rafes” kelimesini cima;⁵⁸ 195. âyetteki “Ellerinizi kendinizi tehlikeye atmayın!” cümlesini Allah yolunda sadaka vermeme;⁵⁹ 196. âyetteki “siyâm”ı üç gün oruç tutma, “sadaka”yı altı fakiri doyurma, “nüsük”ü Mekke’de bir koyun kesme;⁶⁰ 208. âyetteki “silm” kelimesini İslâm dîni;⁶¹ 217. âyetteki “fitne” kelimesini şirk;⁶² 219. âyetteki “meysir” kelimesini kumar;⁶³ 228. âyetteki “selâsete kurû” tabirini üç hayız dönemi;⁶⁴ 238. âyetteki “kânitîn” kelimesini emirlere itaat etme;⁶⁵ 256. âyetteki “urvetü’l-vuskâ” tabirini Mücâhid kelime-i tevhîd/îmân,⁶⁶ Mukâtil ise İslâm;⁶⁷ 265. âyetteki “rabve” kelimesini Mücâhid الْمَكَانَ الظَّاهِرُ الْمُكَاتِلِ فِي مَكَانٍ مُرْتَفِعٍ مُسْتَوٍ الشُّكْرِ، Mukâtil مُسْتَوٍ مُرْتَفِعٍ فِي مَكَانٍ مُرْتَفِعٍ مُسْتَوٍ şeklinde;⁶⁸ her iki müfessir Mâide 41. âyetteki “Kelimelerin yerlerini değiştirirler” ifadesini Yahudilerin Tevrât’taki recmi gizlemeleri;⁶⁹ 42. âyetteki “suht” kelimesini rüşvet⁷⁰ şeklinde açıklamıştır. Bunların dışında diğer sûrelerde de her iki mü-

⁵⁸ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/221; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/98. İbn ‘Abbâs’a ait bu görüş için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/934.

⁵⁹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/224; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/102-103. İbn ‘Abbâs’a ait bu görüş için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/983.

⁶⁰ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/226; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/104. Sahâbî Kâ’b b. ‘Ucre’ye ait bu görüş için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/1021-1022. Her iki müfessir En’âm 162. âyetteki نُسُكٍ, Hacc 34. âyetteki مَسَكًا ve 67. âyetteki نَسَكًا kelimelerini kurban kesme şeklinde açıklamıştır. Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 2/332; 4/481, 483; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/381; 2/383, 389.

⁶¹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/231; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/109. İbn ‘Abbâs’a ait bu görüş için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/1134.

⁶² Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/232; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/115. Sahâbî Ebû Saïd Semüre b. Cündeb’e ait bu görüş için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/1167.

⁶³ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/233; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/116. İbn ‘Ömer’e ait bu görüş için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/1178.

⁶⁴ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/235; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/120. İbn ‘Abbâs’a ait bu görüş için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/1275.

⁶⁵ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/239; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/126. İbn ‘Abbâs’a ait bu görüş için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/1434.

⁶⁶ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/243. Bu görüş İbn ‘Abbâs’ın لا إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ cümlesiyle benzerlik arz etmektedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 2/496.

⁶⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/137.

⁶⁸ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/244; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/143. İbn ‘Abbâs’ın benzer açıklaması için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/1611.

⁶⁹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 2/308; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/299. Ebû Hüreyre’ye ait bu görüş için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/3055.

⁷⁰ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 2/308-309; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/299, 301. İbn ‘Abbâs ve İbn ‘Ömer’e ait bu görüş için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/3058, 3060.

fessirin bazı kelimeleri/ifadeleri aynı ve benzer kelimelerle açıkladıkları görülmektedir.⁷¹

4. Esbâb-ı Nüzûl Konusunda Bilgi Verilmesi

Mücâhid b. Cebr'in tefsirinde, Kur'an'ın bir kısmını tefsîr etmesi dikkate alındığında, az da olsa âyetlerin nüzûl sebebi hakkında bilgiler verdiği görülmektedir. Buna karşın Mukâtil, Kur'an'ın tamamını tefsîr ettiği için onun eserinde bu yöndeki rivâyetlerin daha çok olduğu görülmektedir. Her iki müfessir Bakara 62. âyette geçen "sâbiîn" kelimesini açıklarken bu âyetin iniş sebebi hakkında benzer bir rivâyet nakletmişlerdir. Buna göre Selmân-ı Fârisî (öl. 36/656 [?]) Müslüman olunca Hz. Peygamber'e dinlerine göre namaz kılıp oruç tutan arkadaşlarının durumunu sordu. Hz. Peygamber'in Müslüman olmadan öldükleri için bu kişilerin cehennemde olduklarını söylemesi üzerine Yüce Allah bu âyeti indirdi.⁷² İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938) de İbn 'Abbâs'tan nakille

⁷¹ Bu konuda her iki tefsîrde pek çok örnek bulunmaktadır. Nitekim her iki müfessir, Nisâ 1. âyetdeki "sizi tek bir nefisten yaratan" ifadesinden hareketle Hz. Havvâ'nın Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı; 15. âyetdeki "fâhişe" ve 27. âyetdeki "şehevât" kelimelerinin zina; En'âm 98. âyetdeki "mustekar ve mustevda" kelimelerinin anne rahmi ve babanın sulbü; Tevbe 112. âyetdeki "sâihûn" kelimesinin oruç tutanlar; Hûd 114. âyetdeki "zulefen mine'l-leyl" ifadesinin akşam ve yatsı namazı; Ra'd 11. âyetdeki "mu'akkibât" kelimesinin melekler; 31. âyetdeki "va'dullâh" tabirinin Mekke'nin fethi; 43. âyetdeki "ve men 'indehü 'ilmu'l-kitâb" ifadesiyle 'Abdullâh b. Selâm'ın kastedildiğini; Hicr 16. âyetdeki "burûc" kelimesiyle yıldızların; İsrâ 79. âyetdeki "makâmen mahmûden" ifadesiyle şefaatin; Enbiyâ 30. âyetdeki "ratk" ifadesinin bitişik olan göklerin ve yerin ayrılıp göklerin yedi kat olarak yaratılması; 101. âyetdeki "husnâ" kelimesinin cenner; Hacc 11. âyetdeki "alâ harf" tabirinin şüphe; Nûr 11. âyetdeki "vellezî tevellâ kibrahû" ifadesiyle münâfikların başı 'Abdullâh b. Übey b. Selûl'un; Sâffât 1-3. âyetlerdeki "sâffât", "zâcirât" ve "tâliyât" kelimeleriyle meleklerin; 158. âyetdeki "cennet" kelimesiyle meleklerin; Zümer 6. âyetdeki "fî zulumâtin selâs" tabiriyle karın, rahim ve çocuğun içinde bulunduğu karanlık/meşime; Fetih 26. âyetdeki "kelimetu't-takvâ" tabiriyle lâ ilâhe illellâh cümlesi; Kâf 40. âyetdeki "edbâra's-sucûd" tabirinin akşam namazından sonra kılınan iki rekat namaz; Zâriyât 1-4. âyetlerdeki "zâriyât", "hâmilât", "câriyat" ve "mukassimât" kelimelerinin rüzgâr, bulut, gemi ve melekler; Müddessir 8. âyetdeki "nâkûr" kelimesinin sûr; Nebe' 2. âyetdeki "ani'n-nebei'l-azim" tabirinin Kur'an; İnfîtâr 9. âyetdeki "dîn" kelimesini hesap; Beled 10. âyetdeki "necdeyn" kelimesinin hayır ve şer yolu; 'Âdiyât 6. âyetdeki "kenûd" kelimesinin küfür manasına geldiğini söylemişlerdir. Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/265, 269, 273; 2/326; 3/374, 391, 405, 407, 409, 415; 4/441, 470, 475, 477, 490; 6/566, 571, 577, 608, 616, 617; 7/683, 694; 8/710, 730, 744; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/213, 220, 225, 362; 2/74, 134, 170, 178, 181, 200, 269, 356, 370, 378, 411; 3/94, 109, 127, 253, 273, 275, 414, 439, 458, 486, 510.

⁷² Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/204 (bk. ikinci dipnot); Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/53.

Selmân-ı Fârisî'nin arkadaşlarının durumunu Hz. Peygamber'e sorması üzerine bu âyetin indiğini söylemektedir.⁷³ Yine her iki müfessir, Bakara 217. âyetin Hz. Peygamber'in Benî Temîm kabilesinden 'Ubeyde b. el-Hâris'i bir seriyyede görevlendirmesi, 'Ubeyde'nin haram aylar olmasına rağmen Hz. Peygamber ile aralarında saldırmazlık antlaşması olan müşrik 'Ömer b. el-Hadramî el-Kuraşî'yi öldürmesi ve müşriklerin bu olaya itiraz etmeleri üzerine indiğini söylemektedir.⁷⁴ Bunların dışında her iki müfessir, âyetin/âyetlerin hangi olay üzerine indiği konusunda bilgi vermektedir.⁷⁵

5. Mesh Konusu

Ehl-i kitâbın işledikleri günahlar sebebiyle şekilsel olarak maymuna dönüştürülüp dönüştürülmedikleri/mesh, âlimler arasında tartışmalı bir konudur. Ancak Mücâhid ve Mukâtil'in, "mesh" konusunda aynı görüşte oldukları görülmektedir. Nitekim Mücâhid, Bakara 65. âyetteki "Aşağılık maymunlar olun" ifadesini لَمْ يُمْسِكُوا وَرَدَّةً şeklinde açıkladıktan sonra Cum'a 5. âyetteki "Kitaplar taşıyan merkebin örneği gibidir" cümlesini delil getirerek mesh'in ahlâkî anlamda olduğunu söylemektedir.⁷⁶ Mukâtil de bu ifadeyi "sâğîrîn" kelimesiyle tefsir ederek "mesh'in" ahlâkî anlamda olduğunu ifade etmektedir.⁷⁷ Taberî'nin naklettiğine göre her iki müfessirin görüşü İbn 'Abbâs'ın bu ifadeyi "zelîlen" şeklinde açıklamasıyla benzerlik arz etmektedir.⁷⁸ Bununla beraber Mücâhid ve Mukâtil'in, A'râf 166. âyetteki "Aşağılık maymunlar olun" ifadesini fiziksel anlamda yorumladıkları ve mesh'in fiziksel olarak gerçekleşti-

⁷³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/126-127. Ayrıca bk. Ebû Muhammed 'Abdülhak b. Gâlib b. 'Abdirrahmân el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-vecîz*, thk. 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422), 1/156.

⁷⁴ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/231-232; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/113-114. 'Urve b. ez-Zübeyr'den gelen rivâyet için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/1164-1165.

⁷⁵ Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/237, 274; 2/299, 313, 352-360; 3/363-374, 3/377, 407, 426, 428; 4/442, 482, 492-493; 5/515, 542, 546; 6/610-612; 7/650, 658; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/122, 227, 278, 312; 2/9-11, 15-36, 47-48, 54, 56, 60-63, 69, 77, 177, 239, 250, 270, 385, 418, 467; 3/25, 34-35, 259-260, 264, 331-332, 356-357.

⁷⁶ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/205.

⁷⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/54.

⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/432.

ğini söyledikleri görülmektedir.⁷⁹ Bu bağlamda Mücâhid, *إِلَّا طَائِفَةٌ مِنْهُمْ لَمْ يَعْتَدُوا وَنَهَوَهُمْ* açıklamasını yaparken;⁸⁰ Mukâtil uzun süre cumartesi avlanma yasasını çiğneyenlerin yedi gün maymuna dönüştürüldüklerini ve sekizinci gün öldüklerini ifade etmektedir.⁸¹ Taberî'nin naklettiğine göre her iki müfessirin görüşü, İbn 'Abbâs'ın mesh'in gerçek anlamda maymuna ve domuza dönüştürülme görüşüyle benzerlik arz etmektedir.⁸² Ayrıca Mücâhid, Enbiyâ 107. âyet bağlamında Hz. Muhammed'in âlemlere rahmet olarak gönderilmesinden hareketle İbn 'Abbâs'tan nakille ona îmân edenlerin dünya ve âhirette rahmete erişeceklerini; îmân etmeyenlerin ise önceki inkarcı kavimlerde olduğu gibi dünyada yerin dibine batırılma, başka varlıklara dönüştürülme/mesh gibi felaketlere uğratılmayacaklarını aktarmaktadır.⁸³ Mukâtil de bu âyet bağlamında mesh kelimesini kullanmamakla beraber benzer bir yorum yapmıştır.⁸⁴

6. Nesh Konusu

Nesh konusu da âlimlerin uzlaşmadığı konular arasında yer almaktadır. Ancak her iki müfessirin Kur'ân'da nesh'in gerçekleştiğini kabul ettikleri görülmektedir. Nitekim Mücâhid, Bakara 106. âyetteki neshi *نَشَرُهَا، نَزَعَهَا مِنْ عِنْدِكُمْ* ifadeleriyle;⁸⁵ Mukâtil de herhangi bir atıfta bu-

⁷⁹ Her iki müfessir Mâide 60. âyet bağlamında mesh'in gerçek anlamda olduğunu söylemektedir. Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 2/312; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/309.

⁸⁰ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/245.

⁸¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/421.

⁸² Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/3931. Ayrıca bk. Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Kur'ân ve 'irâbihî* (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1988), 2/387; Ebü İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Salebî en-Nisâbüri, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk. Ebî Muhammed b. 'Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2002), 4/298; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-mesîr*, thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1422), 1/74-75; Ebü 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. 'Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Me'âtilu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420), 15/393; Beyzâvî, *Envâru'l-tenzîl*, thk. Muhammed 'Abdurrahmân el-Maraşlı (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1418), 3/40.

⁸³ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 4/476.

⁸⁴ Bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/372. İbn 'Abbâs'a ait bu görüş için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/6119-6120. Mesh konusuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Abdurrahim Kaplan, "Klasik Ve Çağdaş Tefsirlerde Yahudilerin Maymuna Çevrildikleri ile İlgili İfadelerin Yorulanması", *Atlas Journal* 7/41 (2021), 1868-1880.

⁸⁵ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/211.

lunmadan benzer şekilde açıklamıştır.⁸⁶ Bununla beraber Mücâhid bu konuda İbn Mes‘ûd’un *وَتُبَدِّلُ حُكْمَهَا*, *وَتُبَدِّلُ حُكْمَهَا* görüşünü de nakletmektedir.⁸⁷ Mücâhid’in, İbn Mes‘ûd’dan yaptığı bu alıntı Kur‘ân’da hükmen neshedilen âyetlerin olduğunu, bir başka ifadeyle onun, bazı âyetlerin bazı âyetleri neshettiği görüşünü benimsediğini göstermektedir.

Mukâtil’in belirttiğine göre “İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah bunlardan dolayı sizi hesaba çekecektir”⁸⁸ âyeti inince Müslümanlar Hz. Peygamber’e “Ey Allah’ın Rasûlü! İçimizden (bazen) şirk ve ma’siyet geçirdiğimiz oluyor. Bu günahları işlemediğimiz halde Allah bunlardan dolayı bizi hesaba çekecek mi?” diye sorunca Yüce Allah’ın “Allah hiç kimseyi gücünün yetmeyeceği şeyle sorumlu tutmaz”⁸⁹ âyetini indirerek bu âyeti nesh ettiğini söylemektedir.⁹⁰ Mücâhid de Bakara 284. âyetin 286. âyet tarafından nesh edildiğini söylemektedir.⁹¹ Yine her iki müfessir, Nûr 2. âyetiyle celde/had cezası getirilince bu âyetin Nisâ 16. âyette geçen evlerde hapsedme cezasını,⁹² Müzzemmil 20. âyetin yine Müzzemmil 2. âyeti neshettiğini söylemiştir.⁹³

7. İsrâiliyyâta Yer Vermeleri

Her iki müfessir, eserlerinde isrâilî bilgilere yer vermiştir. Ancak Mücâhid’in eserinde bu konuda genelde İbn ‘Abbâs’tan nakille az sayıda örnek bulunurken Mukâtil’in tefsîrinde pek çok isrâilî rivâyet bulunmaktadır. Nitekim her iki müfessir, Bakara 242-252. âyetleri açıklarken isrâilî bilgilere atıfta bulunmuştur.⁹⁴ Mücâhid 247. âyetin açıklama-

⁸⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/70.

⁸⁷ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/211.

⁸⁸ el-Bakara 2/284.

⁸⁹ el-Bakara 2/286.

⁹⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/153. Ebû Hüreyre, İbn ‘Abbâs, İbn Mes‘ûd ve İbn ‘Ömer’e ait benzer açıklamalar için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/1696-1701.

⁹¹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/246.

⁹² Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/270; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/220. İbn ‘Abbâs’a ait bu görüş için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/2310.

⁹³ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 7/681; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/411. Hz. ‘Aişe ve İbn ‘Abbâs’a ait benzer bir görüş için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 14/8645.

⁹⁴ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/240-241; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/128, 131-132.

masında şöyle demektedir: Allah, İsrâiloğullarına Tâlût'u melik olarak gönderince ordunun başına geçti ve Hz. Dâvûd'dan Câlût'u öldürmesini istedi. Hz. Dâvûd bunun karşılığında kendisine ne verileceğini söyleyince Tâlût eğer Câlût'u öldürürse kendisine mülkünün üçte birini verip onu kızıyla evlendireceğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Dâvûd, torbasına İbrâhîm, İshâk ve Ya'kûb olarak isimlendirdiği üç taş koydu. Hz. Dâvûd, Câlût ile karşılaşınca torbasından İbrâhîm isimli taşı çıkarıp Câlût'a attı ve miğferinde otuz üç delik açarak onu öldürdü.⁹⁵ Mukâtil de 242-252. âyetler bağlamında bu konuda daha ayrıntılı isrâîlî bilgilere yer vermiştir.⁹⁶ Yine her iki müfessir 248. âyetteki "sekîne" kelimesini "iki kanadı olan ve (kedi) başına benzeyen bir baş" şeklinde açıklamıştır.⁹⁷ Bunların dışında her iki müfessirin eserlerinde isrâîlî bilgilere yer verdiği görülmektedir.⁹⁸

8. Şefaât Konusu

Şefaât konusu, öteden beri âlimler arasında tartışılan konuların başında gelmektedir. Şefaati kabul eden ve etmeyen âlimler görüşlerini desteklemek için bazı âyet ve hadisleri delil olarak kullanmışlardır. Mücâhid tefsirinde şefaât konusuna iki âyet bağlamında temas etmiştir. Buna göre o, Zümer 44 ve Zuhruf 86. âyetler bağlamında Yüce Allah'ın izin vermesi durumunda şefaatin olacağını ifade etmektedir.⁹⁹ Mukâtil b. Süleymân da bu âyetler bağlamında benzer bir görüş be-

⁹⁵ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/241.

⁹⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/131-134.

⁹⁷ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1/242; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/131. Mücâhid, Fetih 4. âyetteki "sekîne" kelimesini "rüzgâr şeklinde iki kanadı olan ve (kedi) başına benzeyen bir baş"; Mukâtil bunun Hudeybiye günü Yüce Allah'ın mü'minlerin gönlüne indirdiği güven duygusu olduğunu söylemiştir. Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 6/607; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/245. Sekîne konusunda Hz. 'Alî'ye ait benzer bir yorum için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/1486-1487.

⁹⁸ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 2/303-306, 341, 343, 347; 3/400-401; 4/462, 465; 4/471, 474; 5/510-511, 513, 516-517, 522-524, 526-528, 532-534, 554-555; 6/574-575; 8/718; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/286-296, 410, 424, 428; 2/338-339, 358, 489, 505-507, 3/62, 119-120, 469.

⁹⁹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 6/579, 596.

lirtmiştir.¹⁰⁰ Sonuç olarak her iki müfessirin şefaatin hak olduğuna dair görüşleri aynıdır.

Bu konuların dışında her iki müfessirin hemfikir oldukları başka konular da bulunmaktadır. Nitekim her iki müfessir, Kamer 1. âyet bağlamında Hz. Peygamber'in bir mu'cizesi olarak ayın ikiye yarılması olayının vuku bulduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰¹ Abdestsiz Kur'an'a el sürülüp sürülmeyeceği meselesi günümüzde de tartışılan konular arasında yer almasına rağmen Mücâhid ve Mukâtil, Vâkıa' 79. âyetteki "mutahherûn" kelimesiyle abdestin değil meleklerin kastedildiğini söylemişlerdir.¹⁰² Ayrıca her iki müfessirin, Kıyâme 23. âyet bağlamındaki açıklamaları dikkate alındığında Yüce Allah'ın gözle görüleceği görüşünü benimsedikleri anlaşılmaktadır.¹⁰³

Sonuç

Mücâhid b. Cebr ve Mukâtil b. Süleymân'ın başta kelime ve terkiplerin açıklamaları olmak üzere hurûf-u mukattaa', müteşâbihât, sebebi-nüzûl, mesh, nesh, isrâiliyyât, şefaât gibi konularda benzer açıklamalarda buldukları görülmektedir. Mücâhid b. Cebr'in tefsirinde kullanılan bilgilerin kaynağı öğrencileri tarafından bazen sahâbe isimleri zikredilerek senedle beraber verilirken Mukâtil b. Süleymân'ın, bazı hadisler dışında, herhangi bir atıfta bulunmadığı ve eserinde kullandığı bilgilerin senedine yer vermediği görülmektedir.

Bununla beraber her iki müfessirin atıf yapmadan başta sahâbe olmak üzere kendilerinden önceki kişilerin yorumlarını senedsiz kullandıkları tespit edilmiştir. Nitekim Taberî'nin belirttiğine göre İbn 'Abbâs, Bakara 180. âyetteki "hayr" kelimesini mal, 187. âyetteki "rafes" kelimesini cima; Ebû Hüreyre Mâide 41. âyetteki "Kelimelerin yerlerini değiştirirler" cümlesini Yahudilerin Tevrât'taki recmi gizlemeleri

¹⁰⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/135, 199-200.

¹⁰¹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 7/633; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/296.

¹⁰² Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 7/646; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/318.

¹⁰³ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 7/687; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/423.

ve yine İbn ‘Abbâs ve İbn ‘Ömer Mâide 42. âyetteki “suht” kelimesini rüşvet şeklinde açıklamışlardır. Ancak Mücâhid’in eserinde bu açıklamalar öğrencileri tarafından ilgili sahâbîlere değil ona nispet edilmiştir.

Yine her iki müfessirin ط harflerinin açıklamasında görüldüğü üzere farklı lehçelerden yararlanıp buna göre aynı yorumda buldukları görülmektedir. Ancak Taberî, İbn ‘Abbâs’ın ط harflerinin hem Süryânî hem de Nebâtî dilinde “ey adam” manasına geldiğini söylediğini belirtmektedir. Mücâhid’in, bu konuda İbn ‘Abbâs’a atıfta bulunmadan onun Süryânî dilindeki “ey adam” görüşünü tercih edip Nebâtî dilindeki “ey adam” görüşüne itibar etmediği görülmektedir.

Her iki müfessir, âyetlerin muhâtaplarının kimler olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak Mücâhid b. Cebr ve Mukâtil b. Süleymân’ın bu konuda farklı açıklamaları da bulunmaktadır. Nitekim Mücâhid Bakara 8–20. âyetlerini münâfıklarla ilişkilendirip buna göre yorumlarken; Mukâtil bu âyetleri Ehl-i kitâpla ilişkilendirip Mücâhid’den farklı şekilde açıklamıştır.

Kaynakça

- A‘zamî, Muhammed Mustafa. *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*. çev. Recep Çeçintaş. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Sa‘îd ‘Abdullâh b. ‘Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî. *Envâru’t-tenzîl*. thk. Muhammed ‘Abdurrahmân el-Maraşlı. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1418.
- Binol, Ali. *Kur’an-ı Kerîm’in İcâzı*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâ‘îl b. Hammâd el-Fârâbî. *es-Sihâh tâcü’l-luğa ve sıhâhu’l-‘Arabiyye*. thk. Ahmed ‘Abdulğafûr ‘Attâr. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1987.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as. *Sünen*. İstanbul: Dâru Sahnûn - Çağrı Yayınları, 1992.
- Fîrûzâbâdî, Ebu’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kûb b. Muhammed. *Kâmûsu’l-muhît*. thk. Mektebetü Tahkîki’t-Türâs fî Müesseseti’r-Risâle. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2005.

- Halîl b. Ahmed, Ebû ‘Abdirrahmân ‘Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbu’l-‘ayn*. thk. ‘Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2003.
- İbn ‘Atiyye, Ebû Muhammed ‘Abdülhak b. Gâlib b. ‘Abdirrahmân. *el-Muharreru’l-vecîz*. thk. ‘Abdusselâm ‘Abduşşâfî Muhammed. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1422.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî. *Cemheratu’l-luĝa*. thk. Remzî Munîr Be‘albekî. Beyrut: Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed ‘Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîru’l-Kur‘ânî’l-‘azîm*. thk. Es‘ad Muhammed et-Tayyib. Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419.
- İbn Fâris, Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Hemedânî. *Mu‘cemu mekâyisi’l-luĝa*. thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn. Dîmeşk: Dâru’l-Fikr, 1979.
- İbn Manzûr, Ebu’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. ‘Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu’l-‘Arab*. thk. ‘Abdullâh ‘Aliyyu’l-Kebîr vd. Kahire: Dâru’l-Me‘ârif, ts.
- İbn Sîde, Ebu’l-Hasen ‘Alî b. İsmâ‘îl ed-Darîr el-Mürsî. *el-Muhkem ve’l-muhîtu’l-‘azam*. thk. ‘Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2000.
- İbnü’l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebü’l-Ferec ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muhammed. *Zâdü’l-mesîr*. thk. ‘Abdurrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1422.
- Kaplan, Abdurrahim. “Klasik Ve Çağdaş Tefsirlerde Yahudilerin Maymuna Çevrildikleri ile İlgili İfadelerin Yorumlanması”. *Atlas Journal* 7/41 (2021), 1868-1880.
- Küçük, Raşit. “İsnad”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/154-159. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî. *Tevîlâtü’l-‘Kur‘ân*. thk. Ahmed Vanlıoĝlu. Murâcaa‘. Bekir Topaloĝlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010.
- Mâverdî, Ebu’l-Hasen ‘Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve’l-‘uyûn*. thk. es-Seyyid b. ‘Abdülmaksûd b. ‘Abdurrahîm. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2012.

- Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Ahmed Ferîd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Mücâhid b. Cebr, Ebu'l-Haccâc el-Mekkî el-Mahzûmî. *Tefsîru Mücâhid*. thk. Muhammed 'Abdusselâm Ebu'n-Nîl. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1989.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları - Dâru Sahnûn, 1992.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Ömer Fahrüddîn. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbü'rî. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*. thk. Ebî Muhammed b. 'Âşûr. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2002.
- Sâhib b. 'Abbâd, Ebu'l-Kâsım İsmâ'îl b. el-'Abbâs et-Tâlekânî. *el-Muhtâf fi'l-luğa*. thk. eş-Şeyh Muhammed Hasan Âlî Yâsîn. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1994.
- Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*. thk. Sıdkı Cemîl el-'Attâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001.
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ b. Sevre. *Sünen*. İstanbul: Dâru Sahnûn - Çağrı Yayınları, 1992.
- Tözluyurt, Mehmet. "Mukâtil b. Süleymân'ın Zeydî Ve Mürcîî Oluşu Meselesi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Bozifder)* 14/14 (Aralık 2018), 275-299.
- Yılmaz, Orhan. "Mukâtil b. Süleymân'ın Hadis Anlayışı". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Bozifder)*, 14/14 (Aralık 2018), 335-361.
- Zebîdî, Ebu'l-'Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. 'Abdillatîf eş-Şercî. *Tâcu'l-'arûs*. thk. 'Abdusettâr Ahmed Ferrâc vd., Kuveyt: Matba'atu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1965.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Me'âni'l-Kur'an ve irâbihî*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Ömer b. Muhammed. *Esâsü'l-belâğ*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.

Summary

In Islamic sciences, the source of knowledge is an excessively important issue. Today's plagiarism studies reveal that this issue still maintains its importance. When it comes to the interpretation of the Qur'an, stating who the information belongs to is one of the most important issues. It is seen that the early commentators, hadith scholars, jurists, mutakallimūn and historians gave importance to this subject and recorded the information together with its document/sanad in their works. Since tafsīr based on personal opinions was not tolerated in the early periods, the works of commentators generally consisted of narrations from companions and followers. The information used in the commentary of Mujāhid b. Jabr, compiled by his students, is given along with the document/sanad. Although it became a tradition to convey information with document/sanad in the early second century after Hijrah, Muqātil b. Sulaymān did not point out the source of the information he used in his commentary, except for some hadiths. Considering the use of sanad in the commentaries of Mujāhid b. Jabr at the beginning of the second century after Hijrah and Sufyān es-Sevrī in the middle of the second century after Hijrah, shows that this was a choice of Muqātil, who wrote a commentary between these two commentators, that he did not include the document/sanad in his work nor did he refer to the source of the information he used. Mujāhid b. Jabr and Muqātil b. Sulaymān made similar explanations on subjects such as hurūf-u mukattaa', mute-shābihāt, reason for revelation, mesh/مسح, nesh/نسخ, isrāiliyyāt, intercession, especially the explanations of words and compositions. However, both commentators also used the comments of the scholars before them, especially the companions, without citing them. As a matter of fact, according to Tabarī, Ibn Abbās explained the word "hayr/خير" in the verse 180 of Baqarah as property/mulk; and the word "rafes/رفث" in the verse 187 as having sexual intercourse with one's spouse. Again, according to Tabarī, Ibn Abbās and Ibn 'Umar explained the word "suht/سحت" in the verse 42 of Māidah as bribery, and Abū Hurayra explained the sentence "they change the places of words" in the verse 41 of Māidah as Jews

hiding the stoning in the Torah. However, in Mujāhid's tafsīr, these explanations were attributed by his students to Mujāhid, not to the relevant people. Both commentators sometimes preferred one of the views of the companions on the same subject. As a matter of fact, according to Tabarī, Ibn Abbas says that the letters طه mean "oh man" in Syriac and Nebātī languages. However, Mujāhid and Muqātil preferred the "oh man" view in the Syriac language and did not respect the "oh man" view in the Nebātī language. Both commentators stated in some places who the addressees of the verses were. However, while Mujāhid and Muqātil have similar statements on this issue, they also have different interpretations. While Mujāhid interprets the verses of 8-20 in Baqarah by associating them with hypocrites; Muqātil explained these verses differently way by associating them with the People of the Book. In addition, Mujāhid explained the expression "muteshābihāt" in the verse 6 of Āl-i 'Imrān surah as "the verses supporting each other". Muqātil, on the other hand, without referring to anyone, said that the word "muteshābihāt" are the letters المر, المص, ألم which express how long the ummah of Muhammad will live. Because, according to him, the Jews were assigning some numerical numbers to these letters. While there are few narrations about the reason for the revelation of the verses in Mujāhid's commentary, it is seen that there are more narrations in this direction in Muqātil's work since he interpreted the entire Qur'ān. While explaining the word "sābiīn/صَابِئِينَ" in the verse 62 of Baqarah, both commentators conveyed a similar narration about the reason for the revelation of this verse. When Salmān-ı Fārisī became a Muslim, he asked the Prophet about the situation of his friends who prayed and fasted according to their religion, and the Prophet said that these people who died without becoming Muslims were in hell, so Almighty Allah sent down this verse. It seems that Mujāhid and Muqātil are agree same opinion that humans are transformed into other beings/مسخ. As a matter of fact, Mujāhid stated that transforming into other beings/مسخ has a moral meaning by citing the expression "be despicable monkeys" in the verse 65 verse of Baqarah and the sentence "like a donkey car-

rying books” in the verse 5 of the Jumu‘a surah as evidence. Muqātil also interpreted this expression with the word “sāghirīn” and stated that transforming into other beings/مسخ has a moral meaning. According to Tabarī, the opinion of both commentators is similar to Ibn Abbās “dhelīl” explanation of this expression. However, Mujāhid and Muqātil interpreted the phrase “be despicable monkeys” in the verse 166 of A‘rāf in a physical sense. In his tafsīr, Mujāhid talked about the issue of intercession in the context of two verses and stated in the context of verses 44th of Zumar and 86th of Zukhruf that intercession will occur if Almighty Allah allows it. Muqātil also expressed a similar opinion in the context of these verses. Apart from these issues, there are other issues on which both commentators agree. In fact, both commentators stated that the splitting of the moon into two occurred as a miracle of the Prophet in the context of Qamar’s 1st verse. In addition, both commentators use the word “mutahherūn/مطهرون” in the 79th verse Wāqī‘a not for ablution; they said that angels were meant.